

HITZAURRE MODUAN

Euskara minez... (Euskal) Herri minez... *Euskalminez!* Izan ere, Bitoriano Gandiagarentzat

Euskara
Hizkuntza bat ez ezik
Herri bat ere bada.

Euskararen eta Euskal Herriaren inguruan Gandiagak idatzitako hainbat olerki argitaragabe bildu dugu liburu honetan: Euskara eta Euskal Herria, biak daude, egon, bata besteari guztiz lotuta gure poetarentzat; txanpon beraren bi aurpegiak: “Ama Euskara” (1950) eta “Ama Lurra” (hainbat testutan). “Ikurrina ikurrin da / euskara ikurrinago. / Koloreek baino / euskarak / herritzen gaitu gehiago”, idatzi zuen epigrama eran. Oso ederra da hitz lauz Gandiagak kontatzen digun Bibliako Esau eta Jakoberen istorio-parabola, Euskararen eta (Euskal) Herriaren arteko gorabeheren argigarri: “Hasieran, bazen Euskal eta bazen Herri” (ik. 87. or., liburu honetan).

Euskarak eta Herriak, biek ematen diote atsegin sakonik, min handiarekin batera. Euskaldun bizi ezinean,

Herririk gabe sufritzen du bere burua, eta horrek larritzen larritasunez. “Euskararen egoerak barne-muinetaraino mintzen zuen” dio Luigi Anselmik (“Arantzazuko talaiariak. B. Gandiaga eta Euskara”, in *Idatz eta Mintz*, 33-34, 19). Baina alderantziz, eta minak min, berebiziko atsegin betea ematen zion euskaraz bizitzeak eta bizitza euskaraz “poetizatzeak”. Gandiagaren euskalminaren bizipena, Euskararen egoera kezkarriak eragindako kezka eta “lorra” baino askoz funtsezkoagoa eta aberatsagoa da: oinazetik baino gozamenetik gehiago duena. Barru-barruko grina du berak aurrenik Euskara; ondorioz, horrengatik mina eta samina. “Zeurea dut, Herri, / zeurea dut hitza / ta hitzaren bizitza / ta bizitzaren bitsa / dudan bizi-gurazko / bizi nauen gaitza”, aitortu zuen Gandiagak jendaurrean, 1977an Durangoko Ezkurdi pilotalekuan beraren omenez antolaturiko kantaldikoan errexitatu zituen olerkietako batean (92-93 or.). Atsegin-atsekabe horien sakonetik kantatu zituen Gandiagak Euskara eta Euskararen Herria: Euskal Herria.

Uste izan daiteke agian, *Hiru Gizon Bakarka* liburua-
ren zikloko gaia duela Gandiagak Euskara eta Euskal Herriarena, hain nagusia eta nabarmena baita horko poema gehienetan, ia monografiko bihurtzeraino liburua. Baina, haren obra poetiko eta prosazko osoari begiraturuz gero, garbi dago bere “euskalmina” ez zuela izan aldian aldiko mugimendu sozial iragankorrak –edota moda intelektualen batek– eragindako kezka soilik, eta bai bere bizitza osoko grina –bere lehen olerki argitaratua (*Gure Izarra* aldizkaria, 1950), “euskara ederra”, “ama” euskarari, eskaini zion–. *Gabon dut Anuntzio* liburu monografikoa kenduta, Gandiagaren beste guztietan ageri da Euskararen eta Euskal Herriaren gaia, baita *Elorri*-n ere.

1969an *Olerti*-n argitaraturiko hainbat olerkik ere Euskara edota Euskal Herria du gai nagusia. Bestalde, *Ahotsik behartu gabe* azken liburuan (1997), olerki gehienak lehenago idatzitakoak izanik, euskara gaitzat dutenak 1980.eko eta 1990.eko urteetakoak dira, eta EHri buruzkoetan ere ia denak. Liburu honetara ez ditugu, jakina, gai horien inguruko olerki denak ekarri. Gandiagaren idatzi guztien argitalpen kritikoa egitean, ikusi ahal izango dugu nola erein zituen Euskara-Herria gaiaren aleak bere 50 urteko literatur bide osoaren luzean, aldika bakana aldika tematiago.

Ama Euskararen irudia, 1950eko lehen olerki hartan nabarmen agertu zuena, hurrengo urteko “Zertan ago, euskalduna?...” hasten den beste olerkian landu zuen. Gerokoetan ez dugu irudi hori esplizitaturik aurkitzen. Baina zalantzarik gabe lehen intuizio haren garapena da Gandiagak bere olerki eta idatzietan Euskararen inguruan landu eta ageri dituen sentiera eta pentsaera. Orbe-laungo aita-amengandik jasotako Euskararen bizipena da, Ama Lurraren –Euskararen Ama Herriaren– bizipenarekin bat egina. Arantzazuko basilikako frontiseko Pietatea, “Ama larria”, Euskal Herriaren sinboloa da Gandiagarentzat “Baina / ni ez naiz bakardade” hasten den olerkian (143-144 or.).

“Ama lurretik dator eusko gogo / ardo bezainbat gozo ta beroa”, idatzi zuen berak “Jatortasun zaina” izeneko olerki argitaragabea. Eusko gogo edo “eusko-era”, berriz, euskararen baitan dago: “Euskara, / mintza-era bat baino / eusko-era bat da...” –argitarabeko olerki baten hasiera– eta Herriaren “izpiritu-zubi” (“Gure egia” olerkia, *Hiru Gizon Bakarka*, 1991, 102-104,). Honetara definitu zuen berak beste behin eusko-era:

Euskara
eusko-era dela
sarritan esan dut
neuk ere.
Bere burua
errealitatera egokitze
euskaldunak duen
bere moduko fakultateari
deritzot eusko-era.

Areago, Euskal Herriaren askatasunerako bidea da Euskara: "Niretzat askatasuna / euskara da / eta erdara / katea. / Nahiago dut Euskadi euskaldun bat / Euskadi askatu / erdaldun bat baino". Gandiagak euskaraz idaztea aukeratu zuen, Euskal Herria askatzeko biderik jatorrentzat; eta, baita, bere Herriari itzultzeko ere, bere Herritik hartua zuena: "Zeurea dut, Herri, / zeurea dut hitza. / Nire aitorkuntza: / Nik Herriari / zor diodala / Herritik hartu / dudana" (gorago aipaturiko Durangoko kantaldian errezitaturiko olerkiaren hasiera).

Euskararen etorkizunari begirako kezka da gauza bat eta zenbait euskaldunen pesimismo "tragikoa" da besterik, euskaldun batzuen optimismoa bezain tragikoa izan daitekeena. Kezkarik badu gure poetak: "Kezka bat daukat / etorkizunarena / Euskalerriaz / zer gertako ote den. / Opa bai diot / euskalerra bezela / irau de zala / gerokoan ere" (*Olerti*, 1969, Urtarrila-ekaina, 14. or.). Baina itxaropenik ez du galdu, eta horixe kantatzen du ozenki:

Goizoro kukurrukua,
Udaberriro kukua,
entzun dezagun etorkizunak
euskaraz dion ujua.

Etorkizuna euskaraz
bidean dator algaraz
euskaldungoak opa duena
gertua dela esanaz.

Bilduma honetako olerkiak nolabait sailkatze aldera, lau ataletan daude banatuta. Lehenengoa eta hirugarrena dira horietan nagusienak, tamainari begiratzuz batez ere.

“Sentitzen dut baina...” lehen sailean zuzeneanago Euskarari dagozkionak ageri dira, baina beti ere Herriari lotuak eta horrela irakurtzekoak. Euskararen gain oinarritzen du Gandiagak bere nortasuna, euskal identitatea (euskalduntasuna) eta euskaldunen komunitatea. *Vasco*-en Herria ez da euskaldunen Herria, haiek Euskal Herriaren parte badira ere; eta ez du sinesten haien “unibertsaltasun” abstraktuan. Bi komunitate, bi “auzo” horien arteko desorekagatik jasaten ditu, jasan ere, bere larrialdiak euskarak eta euskaraz bizi nahi duen euskaldunak, *vasco*-en auzoa guztiz nagusi gertatzen delako –desoreka horren baitan ikusten ditu gehienbat euskarak kanpotik jasaten dituen mespretxua eta jazarpena.

“Bazen Euskal eta bazen Herri” sailean Euskal Herriari eta herrigintzari zuzeneanago dagozkion olerkiak daude bilduta, jakinik berriro ere funtsezkoak direla euskalgintza eta euskaltasuna Gandiagaren herrigintzan. Euskal herritar (euskaldun) izatearen harrotasunarekin batera, Herri honen zorigaiztoak eta nekeak agertzen ditu, berorren eskubideak aldarrikatzen eta horren askatasun egarri eta ahaleginak abesten. “Lorra” eta problema gertatzetik harantz, lan-alorra eta “arazoa” da Euskal Herria Gandiagaren olerkietan: hots, *eginkizun* eta *erantzuz-*

kizun, poetarentzat eta herritarrentzat, politikarentzat eta politikarientzat.

Olerkiekin batera hitz lauuko testu pare bat ekarri dugu sail honetara, eder eta adierazgarriak biak. “Arantzazun dago nire lana eta bizilekua” hasten dena bereziki idatzi zuen *Orbelaundik Arantzazura* izeneko liburugairako. Euskaldun jende “bajuaren” presentzia eta eragina nabarmendu eta bizi izan zuen berak Arantzazun: “Neuri behintzat jende hori zait benetan eragile izan” (argitaratu gabe geratu zen liburugaia). “Hasieran, bazen Euskal eta bazen Herri” hasten denak, berriz, “Euskara-Herria” bikotearen barruko lehentasun-lehia agertzen digu, Biblia-ko Jakob eta Esau anaien istorioaren argitan.

Poetak bere Herriari begira bizi duen grinaren eta “lorraren”, eta urte luzetan Herri honek jasan izan duen indarkeriazko dinamikaren testuinguruan ipintzekoak dira Gandiagak bakeari (eta biolentziari) buruz idatzitako olerkiak. Bakea gaitzat duten gehienak *Justizia eta Bakea. Poemak eta otoitzak* liburuan (Arantzazu, 2003) daude argitaratuta. Hemen argitaratu gabeko batzuk bildu ditugu: bakeari buruzkoak, eta baita biolentziari buruzkoak ere.

Bi sail handien tartean kokatu dugu “Ez dut errezatuko erdaraz” olerki sorta. Gizartean bezala, Elizaren eta fraideen komunitatean berdin gertatzen zitzaion Gandiagari, erdara zela hor nagusi euskararen gain; are mingarriagoa zitzaion berari elizan eta komentuan euskaraz bizi ezina, kristau fededun eta fraide izanik bera. *Hiru Gizon Bakarka* liburuan argitaratu zituen “Korupeko salmoak” datozkigu gogora; haien oihartzun edo dira atal honetan bildu ditugun olerki argitaragabeak.

Azken atalera, “Hiru gizon herritar eta Euskararen profezia” izenekora, lau poema oso berezi ekarri ditugu: Euskal Herriaren eta Euskararen profetei dagozkienak, nolabait esateko.

Hiru Gizon Bakarka liburuaren zale eta irakurle hainbatek galdetu izan du, zeintzuk ote diren “Txakolinaren ospakuntza” eta “Hiru gizonak bakarka” poemak dramatizatzen dituzten protagonistak. Gandiagari berari galdetu ere egin omen zion batek baino gehiagok. Ez omen zuen erantzun argirik eman nahi izan; agian eduki ere ez zeukan ematekorik. Edo, agian, ezkutuan gorde nahi izan zuen. Kontua da hiru gizon anonimook ez direla guztiz anonimoak, eta izen eta guzti ageri direla deskribatuta, *Hiru Gizon Bakarka* liburuaren hiru bertsiotan behintzat, argitaratutakoaren aurrekoetan: Pello Zintzo Bainabildurti (Bat gizona), Jonas Norazoaz Nahitaezprofeta (Bi gizona), Joxe Tentaueta Garailetakoa (Hiru gizona) dira horien izenak, liburu argitaratzean ezkutuan utzi zituenak. Horietako bakoitzaren deskripzio nahikoa zehatza idatzi zuen Gandiagak bertsiotan. Euskal Herria kantatzen duten hiru profeta herritartzat jo genitzakeenon aurpegiak erakutsi nahi izan ditugu, beraz, hemen

Liburu iaixten duen eta “Euskararen profezia” deitu dugun poema luzean, berriz, poeta bera, Gandiaga, bihurtzen da zuzenean Euskararen profeta. Indar handiz eta goraki egiten du deiadar: Euskara, historian barna, hainbestearaino atzeratu baldin bada, “gizonen erruagatik izan dela”; baina, jazarpen eta bazterketa eta guzti, bizirik dirauela eta bizitzeko dagoela aldarrikatzen du, galdutzat emana duten “erregeren profeta” zorigaiztokoan aurka jarritz, eta “euskaldun guztien izenean” mintzatuz.

Baina egun honetan,
Herri desherritu honen pena darit bajutik altura:
txakolinak igo dit gatzagitik burura.
Ta ez naiz isilduko: isiltzea hondamendiari
amore ematea daitekeelako
ta isiltasuna lo-arazle ere badelako.
Txakolin-ondo garratz izan nahi dut eta ez opio,
eta ez bake-gizon, baizik desafio.

Eta euskaldun ahulduen iratzartze berria iragarriz eta
horien euskararen aldeko borroka-nahia berretsiz, etorki-
zuneko itxaropena suspertu gura du profetak:

Goiz berandu batean bezala gatoz,
baina oraintxe da gure goiza.
Onetsi, Jauna, gure beranduko egun hau.

Azken batez, herriaren hizkuntza zapuztu eta zokora-
tu duten jaun eta jauntxoek, noble eta dirudunen aurka-
ko salaketa ozena ipintzearekin batera, Jainkoaren epara
egiten du hel, benetako profetari dagokion eran, Herri
honetako “bajuen” –pobreen– izenean:

Gure deiadarra bera ere gero ta pobreago baita
ta Jaungoikoaganaino iritsiko da oraindik.

Argitaratu gabe geratu zen poema hau ere Bitoriano
Gandiagaren paper argitaragabeen artean.